

בהשבת אבדה ובעידנא

א. הגמ' בב"מ מביאה ברייתא שלומדת מדרשה שמצוות השבת אבדה אינה דוחה את האיסור על הכהן להיטמא למת (ב"מ ל.):

דתנו רבנן: והתעלמת - פעמים שאתה מתעלם, ופעמים שאי אתה מתעלם. הא כיצד? היה כהן והיא בבית הקברות, או שהיה זקן ואינה לפי כבודו... - לכך נאמר והתעלמת מהם.

הגמ' מקשה על כך: לשם מה יש צורך בדרשה, הרי ברור שהעשה של השבת אבדה לא ידחה את האיסור (שם):

למאי איצטריך קרא, אילימא לכהן והיא בבית הקברות - פשיטא; האי עשה (השבת אבדה, 'השב תשיבם'), והאי לא תעשה ועשה, ולא אתי עשה ודחי את לא תעשה ועשה¹. ותו: לא דחינן איסורא מקמי ממונא (מצוות השבת אבדה).

מדוע אין צורך בדרשה? מהן שתי הסיבות?

נתמקד בנימוקה הראשון של הגמ' לכך שאין צורך בדרשה, 'לא אתי עשה ודחי את לא תעשה ועשה'. עולה ממנו שבאופן עקרוני העשה היה יכול לדחות את האיסור, אם לא היה בו גם עשה, ומכאן שמצוות השב תשיבם חלה מייד בשעת ראיית האבדה. אחרת, כיצד היא היתה יכולה לדחות את האיסור? אולם, מדברי רבא עולה אחרת (ב"מ כו.):
ואמר רבא. ראה סלע שנפלה... המתין לה עד שנתיאשו הבעלים² ונטלה - אינו עובר אלא משום לא תוכל להתעלם בלבד.

מדוע הוא לא עבר בהשב תשיבם? משום שהחויב בעשה חל רק לאחר שהאבדה מגיעה לידי לפני ייאוש, וכאן היא הגיעה לידי לאחר הייאוש. וכך הקשו הראשונים, ונלמד למשל את דברי הנימוקי יוסף (ב"מ דף טז. בדפי הרי"ף):

ואיכא דמקשו היכי אמרינן הכא דהשבת אבדה עשה, והא כל שלא נטלה כזו שהיא בבית הקברות לא עבר אעשה כלל אלא אלא דלא תוכל להתעלם כדאמרינן לעיל המתין לה עד שנתיאשו הבעלים ונטלה אינו עובר אלא משום לא תוכל להתעלם

1. כלומר, באיסור להיטמא למת יש גם לא תעשה, 'לנפש לא יטמא', וגם עשה, 'קדושים יהיו', ועשה אינו דוחה לא תעשה ועשה.
2. כלומר, הוא המתין כמה דקות עד שאפשר להניח שהבעלים ידעו על האבדה, ואז היא מותרת משום שחזקה שהבעלים התייאשו ממנה, שהרי אין לה סימן.

דאלמא דעשה דהשב תשיבם לא חייל אלא על מי שנטלה שיחזירנה אבל מי שלא נטלה אינו עובר על עשה כלל.

נסה להתמודד עם השאלה.

ב. נלמד שתי תשובות של רבותינו הראשונים, ונפתח ברמב"ן. הוא מסכים עם ההנחה של הקושיה שהעשה חל רק לאחר שהאבדה מגיעה לידי האדם, ולומד מכך שעשה יכול לדחות איסור גם אם האדם אינו חייב בו בשעת הדחייה (ב"מ ל):
 עוד אפשר לי לומר דהכי קאמרינן דאף על גב דלא עובר משום השב תשיבם עד שתבא לידו, מיהו כיון שאם החזירה קיים מצות עשה של השב תשיבם חשיב ליה עשה, שאם בטל עשה שבטומאת כהן הרי קיים עשה של השבת אבידה, הילכך אי לאו משום דטומאת כהן עשה ול"ת הוא הוה אמינא ידחה דהשבת אבידה עשה הוא.

מהי תשובת הרמב"ן?

לדבריו, למרות שאדם מתחייב בעשה רק לאחר שהאבדה מגיעה לידי, והיא הרי בבית הקברות, בכל זאת העשה היה יכול לדחות את האיסור משום שאין צורך בחיוב בעשה אלא די בקיומו.

ג. הר"ן פקפק בתשובת הרמב"ן, אולי משום שלדעתו הדחייה כן מותנית בחיוב ואין די בקיום. הוא הלך בדרך שונה לפיה החיוב בעשה חל מיד בשעת ראיית האבדה. כמובן שהדבר חייב אותו להתמודד עם דברי רבא, ונלמד את התמודדותו (חידושי הר"ן ב"מ ל):
 ואני איני אומר כן אלא כל הרואה אבידה והולך לו עובר הוא בעשה ול"ת (שגם העשה חל כבר בשעת ראיית האבידה), וכי אמרינן לעיל בהמתין לה לאחר שנתיאשו הבעלים ונטלה דאינו עובר אלא משום לא תוכל להתעלם בלבד, התם היינו טעמא לפי שהמתין לה ולא הניחה באבידתה ועדיין היה יכול להשיבה ולקיים עשה שבה, דודאי הרואה אבדה ולא נטלה מיד כיון ששמר אותה לא עבר על עשה שבה אלא כשבטלו והלך לו, וכשנתיאשו בעלים ממנה מחמת הבעלים הוא שנתבטל עשה זה ולא מחמתו של מוצא זה, והרי הוא לענין זה כאלו נטלה להחזירה ואמר בעליה אי אפשרי בה שאע"פ שלא נתקיים עשה שבה מכל מקום לא נתבטל, אבל הרואה אבדה והניחה באבידתה והלך לו מיד בטלו.

מהי תשובת הר"ן? מתי אדם מתחייב בעשה? מתי הוא מבטל אותו?

לדבריו, העשה חל מייד ברגע ראיית האבדה, ולכן הגמ' אמרה על הכהן שראה אבדה בבית קברות, 'האי עשה', משום שהוא התחייב בעשה. אם כך, מדוע רבא אמר שאותו יהודי שהמתין לייאוש עבר רק בלא תוכל להתעלם? משום שהוא לא הלך מהמקום, ואדם מבטל את העשה רק בשעת הליכתו ממקום האבדה.

מהי הראיה של הר"ן לכך שאדם מבטל את העשה רק בשעת הליכתו ממקום האבדה? נסה להתווכח עם הראיה!

הוא מדגים זאת בכך שאדם שרואה אבדה ושומר עליה לא עובר על העשה עד הליכתו ממקום האבדה, 'דודאי הרואה אבדה ולא נטלה מיד, כיון ששמר אותה לא עבר על עשה שבה אלא כשבטלו והלך לו', ומכאן שתמיד מבטלים את העשה רק בשעת ההליכה מהמקום. אולם, אפשר לחלק: שם הוא שומר על האבדה בכנות, כדי להשיב אותה בהמשך, ולכן הוא לא מבטל את העשה לפני הליכתו מהמקום. אולם, כאן כל מטרתו היתה לחכות לייאוש הבעלים כדי לזכות בחפץ לעצמו, ואם הוא אכן חייב בעשה משעת הראייה, אז מסתבר שהמתנתו לייאוש הבעלים³ היא ביטול עשה!

ד. נעבור לשאלה נוספת ששאלו רבותינו הראשונים על דברי הגמ', ונפגש תחילה עם הגבלה יסודית של דין עשה דוחה לא תעשה. הגמ' בשבת דנה בכהן מצורע. אסור לו לעבוד בשל הצרעת והוא אינו יכול לקצוץ אותה בשל האיסור להסיר צרעת. הגמ' שואלת: מדוע שמצוות העשה של עבודה במקדש לא תדחה את האיסור להסיר צרעת? רב אשי מחדש בתשובה כלל יסודי (שבת קלב):

ויקוץ בהרתו ויעבוד!... אלא אמר רב אשי: היכא אמרינן דאתי עשה ודחי לא תעשה - כגון מילה בצרעת, אי נמי ציצית וכלאים, דבעידנא דמתעקר לאו - קא מוקים עשה (שבשעה שעוקר את הלאו מקיים את העשה) הכא, בעידנא דמתעקר ללאו (כשמסיר את הצרעת) - לא קא מוקים עשה.

מהי תשובתו של רב אשי?

נשוב לסוגייתנו. כאמור, עולה ממנה שהעשה היה דוחה את האיסור אם לא היו באיסור עשה ולא תעשה. אך האם העשה מתקיים בלקיחת האבדה מבית הקברות? וא"כ העשה לא מתקיים בשעת עקירת האיסור! וכך שאלו הראשונים (נימוקי יוסף ב"מ טז. בדפי הרי"ף):

3. והוא ראה אותם, והיה יכול הרי לומר להם שהשטר נפל, וגם לאחר מכן היה יכול לקחת אותו ולרוץ אחריהם, ואין לך התעלמות מהעשה גדולה מזו.

ועל הא דאמרינן דאין עשה דוחה עשה ולא תעשה, איכא דמקשו למה לי מהאי טעמא תיפוק לי דאפילו ליכא גבי טומאה אלא לאו גרידתא לא דחי ליה עשה דאבדה, דהא קיי"ל [שבת דף קלב ב] דלא דחי ליה אלא כגון מילה בצרעת וסדין בציצית דבעידנא דקא עקר ליה ללאו קא מקיים ליה לעשה אבל הכא אפילו עומדת על פתח בית הקברות כי מטמא עבר ליה ללאו ולא מקיים לעשה עד דמהדר ליה למרה (עד שמחזיר את האבידה לבעליה).

מהי שאלת הראשונים? נסה להתמודד איתה.

ה. הרמב"ן הסכים עם הקושיה. לדבריו, הגמ' היתה יכולה לומר זאת, אך היא העדיפה הסבר אחר אפשרי (שם):

ואפשר דלרווחא דמילתא אקשי ליה⁴.

הר"ן חלק וטען שהעשה כן מתקיים בשעת דחיית האיסור (שם):

ואיני אומר כן אלא כהאי גוונא בעידנא דקא עקר מקיים ליה מקרי, דלא ממעטינן מהאי כללא אלא כי ההיא דאמרינן בפ' ר"א דמילה (ק"ל"ב ב') ויקוץ בהרתו ויעבוד, שבשעה שקוצץ בהרתו אינו מתעסק בגופה של מצוה דהיינו עבודה אלא במכשיריה, אבל הכא מעידנא דקא עקר ליה ללאו מתעסק הוא במצוה עצמה ואע"פ שלא נגמרה מה בכך, והא מילה בצרעת⁵ כיוצא בה היא שמשעה שמל קוצץ בהרתו ומצות מילה לא נגמרה עד שפרע דקי"ל מל ולא פרע כאלו לא מל.

מהי תשובת הר"ן?

לדבריו, העיסוק בהשבת אבדה אינו דומה לקציצת צרעת לפני עבודה. שם הכהן כלל לא מתעסק בגופה של מצוה בשעת עקירת האיסור, שהרי הוא רק מכשיר עצמו לעבודה. בהשבת אבדה, לעומת זאת, הוא עוסק בגופה של המצוה, ונכון שזאת מסתיימת רק לאחר השבת האבדה לבעליה, אבל מה בכך?

4. הגמ' הרי לא אמרה להלכה שהשבת האבדה דוחה את האיסור, אלא היא רק אמרה שהוא לא דוחה אותו משום שיש באיסור עשה ולא תעשה. ואה"נ שהיא היתה יכולה לומר שהוא לא דוחה אותו בגלל דין בעידנא, גם אם היה בו רק לא תעשה, אך היא העדיפה את ההסבר הזה, הפשוט יותר.

5. מצב שבו המצוה דוחה את האיסור – כאשר יש צרעת במקום המילה, מצוות המילה דוחה את האיסור.

 התבונן היטב בדברים: מהי נקודת המחלוקת בין הרמב"ן לר"ן?

מה יענה הרמב"ן? נלמד את דברי הנימוקי יוסף שמביא עמדה שחולקת על הר"ן (שם): אבל הרב רבי יהוסף ז"ל כתב בלשונו בנמוקיו דשאר המפרשים⁶ ז"ל לא סברי הכי, דיכולים לומר דלא דמיא למילה, דמילה כל מה שנעשה בה הוא גוף המצוה עצמה ואם לא גמרה לא נעשית אלא חצי המצוה כמו שאם לא הטיל ציצית אלא בשתי כנפיו וכן בתקיעת שופר אם לא השלים התקיעות, אבל גבי השבת אבדה עיקר גוף המצוה השבה בבית הבעלים שזהו עיקר גוף כוונת המצוה והשאר הוא כעין מכשירי מצוה, דודאי אף על פי שצריך להשבת אבדה הנטילה וההבאה קודם לכן, עיקר גוף המצוה הוא ההשבה אל ביתו ודמי למכשירי שאר מצות שאע"פ שצריך לעיקר מצות נטילת לולב לעקרו מן הדקל מ"מ העיקר הוא הנטילה... [הלכך צריך לתרץ כדמתרץ מעיקרא דלרווחא דמילתא אקשי הכי].

 דקדק היטב בדברים: מהי נקודת המחלוקת בין הרמב"ן לר"ן לדבריו?

הרמב"ן אינו חולק על הר"ן בהבנת דין 'בעידנא', וגם הוא מסכים שקיום המצוה לא צריך להסתיים בשעת דחיית הלאו. המחלוקת בניהם היא איך להתבונן על מעשי האדם עד להשבת האבדה לבעליה: לדעת הרמב"ן המצוה היא השבת האבדה לבעליה, והתהליך שקדם לכך - לקיחת האבדה לבית, חיפוש הבעלים, ההכרזה - הוא רק הכשר מצוה. לכן, הוא מדמה את הפעולות האלו לקציצת צרעת לצורך עבודה במקדש, הכשר מצוה שאינו דוחה ל"ת. הר"ן חולק ולדעתו פעולות אלו אינן הכשר מצוה אלא המצוה בעצמה, שהרי זו המצוה - לא להתעלם מהאבדה, אלא לקחת אותה לבית ולהפש את הבעלים. פעולות אלו אינן דומות אפוא לקציצת צרעת לצורך עבודה, והן חלק אינטגרלי מהמצוה.

שאלות לסיכום והתבוננות:

1. מתי חלה מצוות העשה של השבת אבדה? הצג את מחלוקת הראשונים. מהי הגמ' שממנה כל צד הוכיח את עמדתו וכיצד הוא יישב את הגמ' האחרת?
 - א. רמב"ן - מצוות העשה של השבת אבדה חלה רק לאחר הגעת האבדה לידי המוצא. כך הוא לומד מדברי רבא: 'ראה סלע שנפלה... המתין לה עד שנתיאשו הבעלים ונטלה אינו עובר אלא משום לא תוכל להתעלם בלבד' - ולא משום השב תשיבם משום שהאבדה הגיעה לידי יאוש בלבד.
6. שאמרו שהגמ' אכן היתה יכולה לומר שהעשה לא דוחה את הלאו בשל דין בעידנא (והיא רק העדיפה הסבר אחר פשוט יותר, אך גם ההסבר הזה נכון).

הבנה זו מצריכה אותו להתמודד עם הקושי שעולה מדיונה של הגמ' בטעם לכך שהשבת אבדה אינה דוחה את האיסור על הכהן להיטמא למת⁷: הגמ' תולה זאת בכך שעשה אינו דוחה לא תעשה ועשה, וקשה הרי האבדה עוד לא הגיעה לידי הכהן וא"כ הוא כלל לא מצווה בעשה ומה הסברה שהעשה ידחה את הלאו? עונה הרמב"ן: נכון שהוא עדיין לא מחויב בעשה, אך אם העשה ידחה את האיסור והכהן ייכנס לבית הקברות כדי להשיב את האבדה הוא יקיים אותו, ודי בכך ואין צורך בחיוב בעשה כבר בשעת הדחייה.

ב. ר"ן – מצוות העשה חלה מיד בשעת ראיית האבדה – אחרת לא היתה הו"א שהעשה ידחה את האיסור להיטמא למת, ולא היה צורך לומר שיש באיסור עשה ולא תעשה. לדבריו, אין די בכך שהדחייה תאפשר את קיום העשה, אלא יש צורך בחיוב בעשה בשעת הדחייה. לדעתו, המוצא מבטל את העשה רק בשעת הליכתו מהמקום, וזוהי הסיבה לדברי רבא, לכך שהמתין עבר על לא תוכל להתעלם בלבד – הוא לא הלך מהמקום.

2. תנאי לכך שעשה ידחה לא תעשה הוא קיום המצוה בשעת דחיית האיסור. לכן, מצוות העשה של עבודה במקדש אינה מתירה לכהן להסיר צרעתו כדי להכשיר את עצמו לעבודה. האם תנאי זה מתקיים בכהן שנכנס לבית הקברות כדי להשיב אבדה?

א. רמב"ן – הוא לא מתקיים. הגמ' היתה יכולה להסביר כך מדוע העשה של השבת אבדה אינו דוחה את האיסור, אך היא העדיפה את הסיבות האחרות⁸ הפשוטות יותר.

הוא לא מתקיים בגלל שמהות מצוות השבת אבדה היא השבת האבדה לבעליה, והפעולות שקודמות לכך הן רק בגדר הכשר מצוה, בדומה להסרת הצרעת לצורך העבודה במקדש.

ב. ר"ן – הוא מתקיים. הסרת הצרעת אינה חלק ממצוות העבודה במקדש, אך נטילת האבדה לבית המוצא היא חלק אינטגרלי מקיום מצוות השבת אבדה.

7. כך שאם הכהן רואה אבדה בבית הקברות הוא לא צריך להשיב אותה.

8. יש באיסור עשה ולא תעשה; ממון אינו דוחה איסורים.